

Sygn. akt V CSK 321/17

POSTANOWIENIE

Dnia 17 maja 2018 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Teresa Bielska-Sobkowicz (przewodniczący)

SSN Grzegorz Misiurek

SSN Bogumiła Ustjanicz (sprawozdawca)

w sprawie z wniosku S. J.
przy uczestnictwie A. J.
o podział majątku,
po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym
w Izbie Cywilnej w dniu 17 maja 2018 r.,
skargi kasacyjnej uczestniczki
od postanowienia Sądu Okręgowego w J.
z dnia 23 lutego 2017 r., sygn. akt II Ca (...),

- 1) uchyla zaskarżone postanowienie i przekazuje sprawę
Sądowi Okręgowemu w J. do ponownego rozpoznania;**
- 2) pozostawia rozstrzygnięcie o kosztach postępowania
kasacyjnego w kończącym orzeczeniu.**

UZASADNIENIE

Zaskarżonym postanowieniem Sąd Okręgowy w J. oddalił apelację uczestniczki od postanowienia wstępnego Sądu Rejonowego w Z. z dnia 18 sierpnia 2016 r., którym ustalono, że użytkowanie wieczyste nieruchomości położonej w P. przy ulicy H., obejmującej działkę gruntu nr (...) o powierzchni 0,0803 ha, zabudowanej budynkiem mieszkalnym, objęte opisaną księgą wieczystą prowadzoną przez Sąd Rejonowy w J., stanowi majątek odrębny wnioskodawcy.

Ustalenia faktyczne przedstawiały się następująco.

Przed zawarciem związku małżeńskiego przez uczestników wnioskodawca nabył własność gospodarstwa rolnego, zabudowanego, położonego we wsi J., które w dniu 22 czerwca 1995 r. - po zawarciu małżeństwa, co miało miejsce w dniu 7 czerwca 1995 r. - sprzedał swojej siostrze W. M. i jej mężowi W. M. za cenę 35 000 zł. Uczestnicy poszukiwali nieruchomości, na której zamierzali wybudować dom dla założonej rodziny. W dniu 6 stycznia 1996 r. zawarli z F. i A. małżonkami O. warunkową umowę sprzedaży prawa użytkowania wieczystego działki gruntu położonej w P., a następnie w dniu 9 kwietnia 1996 r. doszło do zawarcia pomiędzy zbywcami a uczestnikami umowy przeniesienia prawa użytkowania wieczystego opisanej działki za cenę 10 000 zł, która została zapłacona przy podpisywaniu umowy warunkowej. W toku sporządzania aktu notarialnego obejmującego umowę przeniesienia prawa użytkowania wieczystego uczestnicy złożyli oświadczenia, że nabycia tego prawa dokonali „z majątku dorobkowego”. Transakcje były dokonywane gotówkowo. Pieniądze na uregulowanie ceny pochodziły ze sprzedaży przez wnioskodawcę gospodarstwa rolnego. Po zawarciu małżeństwa uczestnicy pracowali dorywczo, nie otrzymywali wsparcia finansowego ze strony rodziny. Wnioskodawca mówił siostrze i szwagrowi, że pieniądze ze sprzedaży gospodarstwa zamierza przeznaczyć na zakup nieruchomości pod budowę domu w P. Sąd Rejonowy uznał, że ustalenie, do którego majątku należy prawo użytkowania wieczystego nieruchomości, dokonane być powinno w oparciu o przepisy art. 31 - 34 k.r.o. w brzmieniu sprzed wejścia w życie ustawy z dnia 17 czerwca 2004 r. o zmianie ustawy - Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 162, poz. 1691, dalej „ustawa nowelizująca”). Przewidziano w nich zasadę, iż przedmioty majątkowe nabyte w czasie trwania wspólności ustawowej przez małżonków lub przez jednego z nich stanowią dorobek małżonków. Wnioskodawca zdołał jednak obalić to domniemanie przez wykazanie, że prawo użytkowania wieczystego nieruchomości zostało nabyte ze środków pochodzących z jego majątku odrębnego. Uczestniczka w odpowiedzi na wniosek przyznała, że wnioskodawca sprzedał gospodarstwo za podaną cenę. Sąd nie podzielił jej zarzutu, że umowa sprzedaży gospodarstwa rolnego była pozorna, nie było podstaw do przyjęcia, że wnioskodawca podarował gospodarstwo rolne

siostrze i szwagrowi. Nie zdołała także wykazać skąd pochodziły środki na zapłatę ceny za prawo użytkowania wieczystego gruntu, jak też, że otrzymała darowiznę od swoich rodziców.

Sąd Okręgowy stwierdził, że oświadczenia uczestników zawarte w umowie przeniesienia prawa użytkowania wieczystego, zgodnie z którymi nabycie tego prawa nastąpiło ze środków pochodzących z ich majątku dorobkowego były oświadczeniami wiedzy, a nie oświadczeniami woli, a zatem nie przesądziły o przynależności tego składnika majątkowego do konkretnej masy majątkowej. Uznał, że dokument w postaci aktu notarialnego korzysta z domniemania prawdziwości tego, co zostało w nim urzędowo zaświadczone. Nie korzystają z tego domniemania inne zawarte w nim stwierdzenia, np. oświadczenia wiedzy. Oznacza to, że takie oświadczenie złożone przed notariuszem i odnotowane w akcie notarialnym nie może być uznane za wystarczające do uznania, że objęte czynnością prawo weszło do majątku wspólnego. Wnioskodawca przedstawił argumenty, z których wynika, że środki na zapłatę ceny pochodziły z innego źródła, niż wskazane w oświadczeniu.

W skardze kasacyjnej uczestniczka powołała obie podstawy przewidziane w art. 398³ § 1 k.p.c. Naruszenie prawa materialnego przez niewłaściwą subsumcję dotyczyło art. 33 pkt 3 w związku z art. 31 i 32 § 1 k.r.o., a polegało na przyjęciu, że nabycie prawa użytkowania wieczystego działki gruntu położonej w P. nastąpiło w całości z majątku odrębnego wnioskodawcy, ponieważ wzruszył on domniemanie. Ponadto podniosła, że naruszenie tych przepisów w połączeniu z art. 60 k.c. doprowadziło do pominięcia przez Sąd Okręgowy zmodyfikowanej woli wnioskodawcy, wyrażonej w czasie zawierania umowy nabycia prawa do nieruchomości, polegającej na włączeniu tego prawa do majątku wspólnego. Naruszenie przepisów postępowania, mające wpływ na treść zaskarżonego orzeczenia skarżąca odniosła do art. 618 § 1 w związku z art. 688 i 576 § 3 k.p.c. przez nieuwzględnienie, że przedmiotem postanowienia wstępnego mogło być jedynie rozstrzygnięcie sporu co do tego, czy konkretny składnik majątkowy wszedł do majątku wspólnego, a nie do majątku odrębnego wnioskodawcy. Naruszenie art. 684 w związku z art. 567 § 3 k.p.c. polegało na nieuwzględnieniu dochodów uzyskiwanych przez uczestników z pracy na terenie Niemiec, wykonywanej bez

wymaganego zezwolenia lub dorywczo. Skarżąca domagała się uchylenia zaskarżonego postanowienia i przekazania sprawy Sądowi Okręgowemu do ponownego rozpoznania.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Bezsporne było, że małżeństwo uczestników zostało rozwiązane przez rozwód wyrokiem Sądu Rejonowego Sądu Rodzinnego w F. Placówka Zamiejscowa w H. z dnia 15 stycznia 2015 r., a zatem z chwilą uprawomocnienia się tego orzeczenia ustała wspólność majątkowa między uczestnikami, ponieważ nie zawierali oni umów majątkowych małżeńskich. Do oceny podjętej przez uczestników czynności prawnej nabycia prawa użytkowania wieczystego gruntu i jej skutków mają zastosowanie przepisy kodeksu rodzinnego i opiekuńczego w brzmieniu sprzed wejścia w życie ustawy nowelizującej - z dniem 20 stycznia 2005 r. - stosownie do art. 5 ust. 5 pkt 1 tej ustawy.

W postępowaniu o podział majątku wspólnego po ustaniu wspólności majątkowej między małżonkami mają odpowiednie zastosowanie przepisy o dziale spadku, zgodnie z art. 567 § 3 k.p.c., a na podstawie dalszego odesłania, zawartego w art. 688 k.p.c., przepisy o zniesieniu współwłasności. Oznacza to, że sąd w tym postępowaniu może wydać postanowienie wstępne przewidziane w art. 685 k.p.c., który jest odpowiednikiem art. 618 § 1 k.p.c., określającego zakres kognicji sądu w takiej sprawie. Jeżeli pomiędzy uczestnikami postępowania o podział majątku wspólnego powstanie spór dotyczący tego, czy pewien przedmiot należy do wspólności majątkowej małżeńskiej, sąd może wydać postanowienie wstępne. Istotą tego sporu jest rozbieżność stanowisk uczestników, co do prawa własności danego przedmiotu majątkowego. Postanowienia wstępne wydawane przez sąd w postępowaniu nieprocesowym, którymi rozstrzygane są spory pomiędzy uczestnikami postępowania nieprocesowego wskazane w art. 567 § 2, 618 § 1 i 685 k.p.c. mają swoisty charakter, polegający na tym, że sąd rozstrzyga nimi te spory ostatecznie i w całości. Nie należą zatem do kategorii postanowień wstępnych, rozstrzygających w postępowaniu procesowym o tym, że roszczenie jest usprawiedliwione w zasadzie, stosownie do art. 318 § 1 k.p.c. (por. postanowienie Sądu najwyższego z dnia 8 listopada 2013 r., I CSK 723/12,

niepubl.). Różnią się one od orzeczeń wydawanych w postępowaniu procesowym także swą treścią, gdyż mogą obejmować rozstrzygnięcie pozytywne albo negatywne, skoro spór musi być rozwiązany ostatecznie (por. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 21 sierpnia 2008 r., IV CZ 62/08, z dnia 12 maja 2016 r., I CSK 408/15, niepublikowane). W niniejszej sprawie spór uczestników dotyczył tego, czy prawo użytkowania wieczystego opisanej nieruchomości wraz z własnością znajdującego się na niej budynku mieszkalnego należy do majątku wspólnego uczestników. Nieprawidłowe było zatem orzeczenie, że sporny przedmiot majątkowy należy do innej masy majątkowej niż wspólność majątkowa. W sprawie o podział majątku wspólnego sąd nie rozstrzyga o składzie majątku odrębnego małżonków.

Zgodnie z art. 684 w związku z art. 567 § 3 k.p.c., sąd jest zobowiązany do ustalenia składu i wartości majątku wspólnego ulegającego podziałowi. Znaczenie tego uregulowania polega na tym, że sąd w postępowaniu o podział majątku wspólnego nie jest związany wnioskami małżonków i jeżeli z oświadczeń ich wyniknie, iż istnieje jeszcze inny majątek wspólny wymagający podziału, to obejmie go postępowaniem. Przepis ten natomiast nie daje sądowi uprawnień do prowadzenia z urzędu dochodzeń, czy istnieje i jaki inny jeszcze wspólny majątek. Wartość ustalonych składników majątku wspólnego sąd powinien określić według cen z chwili orzekania. Podejmując wymagane w tym względzie działania, sąd zasadniczo bazuje na dowodach powołanych przez uczestników. Istnienie potrzeby i konieczności przeprowadzenia dowodów w postępowaniu rozpoznawczym, w celu ustalenia okoliczności istotnych dla rozstrzygnięcia problemów, które wyłoniły się w sprawie, jak też podjęcia inicjatywy dowodowej przez sąd z urzędu nie jest objęte przepisem art. 684 k.p.c. Zastrzeżenia skarżącej dotyczące nieuwzględnienia przez Sąd rzeczywistej sytuacji materialnej uczestników w okresie poprzedzającym nabycie prawa użytkowania wieczystego do gruntu należałoby uznać za trafne w zakresie dotyczącym nierozważenia przez Sąd Okręgowy oświadczeń uczestników, że wykonywali pracę zarobkową dorywczo, czy bez zezwolenia w Niemczech, w kontekście określenia dochodów jakie rzeczywiście mogli uzyskać z tego tytułu, w jakim czasie oraz możliwości sfinansowania nabycia prawa do gruntu ze wspólnych dochodów.

W małżeństwie uczestników obowiązywał ustrój wspólności majątkowej małżeńskiej, który podlegał regulacji art. 31 do 34 k.r.o. Z art. 32 § 1 k.r.o. wynikało, że przedmioty majątkowe nabyte przez oboje małżonków lub jednego z nich w czasie trwania małżeństwa są ich dorobkiem. W oparciu o tę zasadę możliwe było konstruowanie domniemania faktycznego (art. 231 k.p.c.), według którego określone przedmioty nabyte w czasie trwania wspólności majątkowej przez jedno z małżonków, zostały nabyte z majątku dorobkowego. Decydujący o zaliczeniu przedmiotu majątkowego do majątku wspólnego jest czas jego definitywnego nabycia. Natomiast nabycie rzeczy z majątku odrębnego musi wynikać nie tylko z oświadczenia małżonka dokonującego transakcji, ale także z całokształtu okoliczności tego nabycia (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 stycznia 2001 r., II CKN 1194/00 oraz postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 6 lutego 2003 r. IV CKN 1721/00, z dnia 17 października 2003 r., IV CSK 283/02, niepublikowane). Ograniczenie lub wyłączenie wspólności ustawowej możliwe jest w razie zawarcia przez małżonków umowy przewidującej taki skutek w formie aktu notarialnego. Wyjątkiem od zasady zaliczenia przedmiotu majątkowego nabywanego przez jednego z małżonków do majątku wspólnego jest przewidziane w art. 33 pkt 3 k.r.o., nabycie go ze środków uzyskanych w zamian za przedmioty wymienione w punktach 1 i 2, do których zaliczone były przedmioty majątkowe nabyte przed powstaniem wspólności ustawowej (pkt 1) oraz przedmioty majątkowe nabyte przez dziedziczenie, zapis lub darowiznę, chyba, że spadkodawca lub darczyńca inaczej postanowił (pkt 2). Odstępstwo to obejmuje tzw. surogację polegającą na zastąpieniu jednego składnika majątku odrębnego innym składnikiem. Do powstania surogacji wymagane jest, aby jedno i to samo zdarzenie prawne spowodowało wyjście określonego przedmiotu z majątku odrębnego i nabycie innego przedmiotu majątkowego, a także, aby przedmiot nabyty był uzyskany także w sensie ekonomicznym kosztem majątku odrębnego (por. uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 19 sierpnia 2009 r., III CZP 53/09, OSNC 2010 r. nr 2, poz. 28, wyroki z dnia 12 maja 2000 r., V CSK 50/00, z dnia 9 stycznia 2001 r., II CKN 1194/00, postanowienie z dnia 6 lutego 2003 r., IV CKN 1721/00 niepublikowane). Do surogacji dochodzi z mocy prawa. Jej celem jest zachowanie wartości majątku odrębnego, mimo zmiany jego poszczególnych składników.

Nabycie przedmiotu majątkowego z majątku odrębnego, także w ramach surogacji, powinno być wykazane przez nabywającego i wynikać z całokształtu okoliczności prawnie istotnych w kontekście przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego.

W orzecznictwie i piśmiennictwie prawniczym został wypowiedziany pogląd, że nie można przypisać decydującego znaczenia oświadczeniu małżonków, iż nabywany przedmiot majątkowy nie należy do majątku dorobkowego, czy też wchodzi w skład określonej masy majątkowej, ponieważ samo takie oświadczenie nie może stanowczo wyłączać skutków wynikających z przepisów art. 32 do 34 k.r.o., w sytuacji pozostawania małżonków w ustroju wspólności ustawowej. Zaznaczono także, że z reguły o tej przynależności nie może przesądzać ocena przez sąd przesłanek sposobu wyrażania woli osoby dokonującej czynności prawnej, ani przesłanek tłumaczenia oświadczeń woli oraz badania zgodnego zamiaru stron i celu umowy (por. postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 18 stycznia 2008 r., V CSK 355/07, z dnia 2 marca 2012 r., II CSK 363/11, niepublikowane). Zapatrywania Sądu Najwyższego trafnie ujmują zasady związane z przynależnością nabywanych przedmiotów majątkowych w czasie pozostawania przez małżonków w ustawowej wspólności majątkowej. Jednak każdy przypadek nabycia przedmiotu majątkowego należy rozpatrywać z uwzględnieniem całokształtu okoliczności, w jakich do niego doszło.

W sprawie, której dotyczy skarga kasacyjna, stroną nabywającą prawo użytkowania wieczystego gruntu w obu umowach (warunkowej i definitywnej) byli obydwój małżonkowie, którzy złożyli oświadczenia woli o wspólnym nabyciu tego prawa „z majątku dorobkowego” - w umowie warunkowej oraz, że „nabycia tego dokonują z majątku dorobkowego” - umowa z dnia 9 kwietnia 1996 r. Ponadto w § 8 tej drugiej umowy został odnotowany wniosek stron ją zawierających o wpisanie w księdze wieczystej prowadzonej dla nabytego prawa „małżonków S. i A. J., na prawach wspólności ustawowej jako użytkowników wieczystych gruntu”. Nie było podstaw do przyjmowania domniemania faktycznego, że skoro doszło do sprzedaży gospodarstwa rolnego, to na nabycie prawa użytkowania wieczystego gruntu wnioskodawca przeznaczył środki uzyskane z tej transakcji. Wnioskodawca nie podjął w tym zakresie żadnego działania, nie złożył także oświadczenia wskazującego na inne niż wskazane w umowach źródło finansowania nabycia

prawa do gruntu. Podkreślenia wymaga, że majątkiem odrębnym wnioskodawcy była określona kwota, a zatem użycie jej celem nabycia konkretnego przedmiotu majątkowego wymagało wskazania, że przeznacza na ten cel właśnie te środki, co było warunkiem uzyskania w zamian za nie surogatu w postaci nabytego prawa. Należy zatem przyjąć że ten, który powołuje się na surogację, powinien wskazać konkretne środki, które doprowadziły do surogacji, a użycie ich musi być w sposób wyraźny przejawione i to w tej samej czynności prawnej, przez którą nastąpiło nabycie danego przedmiotu majątkowego. Wnioskodawca także w późniejszym czasie nie powołał się na użycie środków z jego majątku odrębnego, jak i nie uchylił się od skutków złożonego oświadczenia o nabyciu tego prawa łącznie z uczestniczką z podanych środków. Pozbawione podstaw było przerzucanie na uczestniczkę ciężaru dowodu przez przyjęcie, że miała obowiązek wykazania z jakiego źródła małżonkowie pozyskali środki na zapłatę ceny za prawo do gruntu.

Należy zwrócić także uwagę na wysunięte w piśmiennictwie prawniczym zapatrywanie dopuszczające możliwość zmiany przez małżonka zasad surogacji i ogólnej reguły przynależności do majątku wspólnego przedmiotu majątkowego nabytego w czasie trwania wspólności ustawowej. Wyłączenie skutków surogacji może być dokonane przez małżonka, wykonującego autonomicznie należące do niego prawo podmiotowe, ale powinno to wynikać z treści jego oświadczenia woli przy dokonywaniu rozporządzenia tym składnikiem majątkowym. Może to nastąpić w ramach czynności prawnej, która prowadziłaby do surogacji majątku odrębnego, gdyby nie wola wyłączenia tego skutku. Chodzi zatem o jednoznaczne oświadczenie wskazujące na rezygnację z uzyskania surogatu na rzecz majątku wspólnego, które powinno być połączone z rozszerzeniem majątku wspólnego o nabywany przedmiot majątkowy, przy zachowaniu wymagalnej formy tej czynności. Dokonanie takiej czynności prawnej nie ma charakteru umowy majątkowej małżeńskiej. Nie ma podstaw na gruncie przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego do ograniczenia uprawnień małżonka w rozporządzaniu składnikami jego majątku odrębnego, które nie prowadzą do uszczuplenia majątku wspólnego. Rezygnacja ze skutków surogacji może być także połączona z inną czynnością prawną małżonka, podjętą przed zaistnieniem skutków surogacji.

W umowach zawartych przez uczestników w celu nabycia prawa użytkowania wieczystego opisanej działki gruntu złożone zostały przez nich oświadczenia będące wymaganymi elementami umowy sprzedaży. W odniesieniu do tych elementów wiążąca była treść dokumentu obejmującego akt notarialny. Zgodnie z art. 2 § 2 ustawy z dnia 14 lutego 1991 r. Prawo o notariacie (Dz. U. z 2017 r., poz. 2291), notarialna umowa sprzedaży jest dokumentem urzędowym, do którego mają zastosowanie przepisy art. 244 k.p.c. w zakresie obejmującym oświadczenia uczestników czynności prawnej, dotyczące istotnych postanowień tej czynności. Do osnowy tego dokumentu należy oznaczenie stron czynności prawnej, z określeniem charakteru ich udziału, przedmiotu czynności oraz treści podjętej czynności. Uczestnicy byli kupującymi i w następstwie zawarcia umowy stali się użytkownikami wieczystymi oznaczonego gruntu. W odniesieniu do pozostałych kwestii nie zachodzi domniemanie ich prawdziwości. Były jednak podstawy do wnioskowania, że skoro uczestnicy występowali jako małżeństwo, a nie było informacji o wyłączeniu lub zniesieniu wspólności ustawowej oraz o użyciu do zapłaty ceny środków z majątku odrębnego, nabycie prawa następowało do wspólności majątkowej małżeńskiej, zgodnie ze złożonymi oświadczeniami. Zaznaczenie pochodzenia środków na zapłatę ceny z majątku wspólnego w tych okolicznościach było elementem dopełniającym określenie sposobu nabycia przez małżonków opisanego prawa. Zasadniczo jednak takie zastrzeżenie nie należy do *essentialiae negotii* umowy sprzedaży.

Zarzuty naruszenia prawa materialnego Sąd Najwyższy uznał za uzasadnione, w omówionym zakresie.

Z powyższych względów Sąd Najwyższy uchylił zaskarżone postanowienie i przekazał sprawę Sądowi drugiej instancji do ponownego rozpoznania na podstawie art. 398¹⁵ § 1 k.p.c.

jw